

Голобуцький В.А.

Историк украинского казачества,

специалист по экономической истории Украины

г. Киев, Украина

[Биография](#)

На суші і на морі

(глава з книги «Гомін, гомін по діброві»)

Реве гарматами Скутара -

Ревуть, лютують вороги;

Козацтво преться без ваги -

І покотились яничари.

Тарас Шевченко

Козацтво вело героїчну боротьбу з панами і одночасно захищало країну від татарських і турецьких поневолювачів. Величезні заслуги козаків в обороні України і Польщі мусили визнати навіть їхні вороги. Звертаючись до польських панів, сучасник, шляхтич Папроцький, писав: «Не маючи від вас жодної помочі, козаки забезпечують вам такий спокій, як поставленим на годівлю волам, а ви вважаєте себе вищими за них і випрошуєте собі в цих (українських) землях маєтки. Коли такий страшний звір, - пише далі Папроцький, - як султанська Туреччина, розкриває свою пашу на Польщу, козаки без страху кладуть туди свою руку. Козаки кидаються в безодню війни, нехтуючи всякою небезпекою, і коли зроблять щось корисне, для всіх вас множиться слава».

Козаки не тільки відбивали напади татар і турків. Вони відважно били ворогів у самому їхньому лігві, споряджаючи суходолом і морем походи на Крим і Туреччину. Під час таких походів козацтво руйнувало прибережні ворожі укріплення, спустошувало маєтки татарських і турецьких феодалів, визволяло бранців і допомагало пригнобленій людині Туреччини і Криму боротися проти своїх поневолювачів.

Уже навесні у Військовій Скарбниці кипіла робота. Козаки рубали високі верби і липи, стругали дошки і щогли, будували човни, смолили їх, готували вітрила, гармати, порох тощо. Готовий човен був близько двадцяти метрів завдовжки, чотири метри завширшки і стільки ж у висоту. Перегородивши човен дошками і лавами, ставили щоглу і напинали вітрила. Це й була знаменита запорозька чайка.

Чайка не мала корми, її заміняли два стерна - по одному з кожного кінця, що забезпечували судну швидкість під час поворотів. До бортів човна кріпили кочети на 10-16 весел і, нарешті, прив'язували ликом з липи або черешні снопи очерету. Це допомагало чайці триматися на поверхні води навіть у бурю.

Озброєння чайки становили 4-6 дрібнокаліберних гармат - фальконетів. Вміщала вона від 50 до 70 чоловік. Кожному з них належало мати 2 рушниці, шаблю, 5-7 фунтів пороху, свинець і т.ін. Перед походом чайку навантажували ядрами, порохом, сухарями, бочками з пшоном, борошном, водою.

Вирушивши в похід, запорожці спускались у пониззя Дніпра. В передньому човні плив отаман. За ним вервечкою, близько один від одного, рухалися інші човни. У гирлі Дніпра козаків звичайно стерегли вже турецькі галери. Щоб обійти їх, треба було витягувати човни з води і волокати берегом до визначеного місця, а потім знову спускати на воду. Коли турки довідувались про вихід запорожців у море, тривога охоплювала всю країну. Гінці мчали узбережжям, щоб оповістити правителів провінцій про небезпеку.

За гарної погоди чайки йшли під парусами, а в шторм або при зустрічі з ворогом - на веслах. Чорне море майже ніколи не буває спокійним. Маленькі суденця, наче тріски, кидало з хвилі на хвилю. Щохвилини їх могла поглинути безодня. Але козаків це не лякало. Вони мужньо боролися з дикою стихією.

Легкі і рухливі, чайки, наче птахи, линули по морю і за 2-3 доби сягали південного Чорноморського узбережжя - Анатолії. Турецький флот тоді вважали за один з найкращих у всьому світі. Зустрінутись у відкритому морі з турецькими галерами було

справою дуже небезпечною. Ці судна мали міцний корпус, грізну вогнепальну зброю і численний екіпаж. Тому запорожці уникали зустрічі з галерами вдень. Але коли бій ставав неминучим, козаки, - як про це згадує Боплан, - були непохитні. Ніхто не покидав свого місця: одні набивали рушниці, інші стріляли з них; тому стрілянина не припинялася ні на хвилину. Галери із свого боку били по чайках з гармат.

Туркам важко було помітити запорожців. Чайки лише на 1,5-2 метри виступали з води. Зате високі й великі галери було видно здалека. Побачивши їх, козаки зараз же спускали вітрила, бралися за весла і відходили від ворога настільки, щоб він не зник з очей. Так чекали вечора. А опівночі, коли темрява оповивала море, непомітно наближались до галер і кидалися на штурм: одна половина козаків починала з усієї сили гребти веслами, друга ставала наготові з рушницями і з запалами до фальконетів. Підпливши на кілька кроків до галери, козаки давали залп і потім брали її на абордаж. Ворожий екіпаж винищували, забирали гармати, припаси, а галеру пускали на дно.

Щоб закрити козакам вихід у море, султан наказав перегородити Дніпро біля Тавані великим залізним ланцюгом. Ланцюг протягли від Кизи-Кермена до острова Тавані і звідти до Аслан-Кермена, залишивши на середині ріки «ворота». На це місце з кріпосних веж націлювали гармати. Але козаки знаходили вихід. Підпливши вночі до Тавані, вони пускали поперед себе дерева з прив'язаними до них різними металевими речами. Дерева з шумом і гуркотом билися об ланцюг, і збентежені турки починали страшенну стрілянину. Коли все вщухало, запорожці вмить розривали ланцюг і випливали в море.

Іноді обирали інший шлях, безпечніший, хоч і довший: піднімались по Дніпру до Кодака і звідти входили в річку Самару, а з неї - у Вовчі Води. Від Вовчих Вод до Кальміуса або до Міуса тягли чайки волоком, а потім виходили в Азовське і, нарешті, через Керченську протоку в Чорне море. Цією дорогою козаки часто поверталися назад, на Запорозжя, коли натикалися в Дніпровому гирлі на турецькі галери.

1609 року козаки напали на фортеці Ізмаїл, Кілію, Акерман. В1614 році вони несподівано з'явилися на тім боці Чорного моря, біля Трапезунда. Того ж року захопили Синоп, спалили арсенал і всі кораблі в гавані. Довідавшись про це, оскаженілий султан наказав повісити великого візира (першого міністра) Насуха-пашу.

Навесні наступного 1615 року запорожці на 80 чайках з'явилися під самісінькою турецькою столицею. Це була нечувана сміливість. У Стамбулі, крім моряків, завжди перебувала гвардія султана – 24 000 яничар і 6 000 сипахів - воїнів з числа підкорених Туреччиною народів, дрібних феодалів. Козаки спалили портові споруди і потім повернули назад.

Тоді саме султан жив у своїй літній резиденції за містом і розважався ловлею риби. Сидячи на шовкових подушках, він пильно дивився на поплавець. Раптом його увагу привернули освітлені багрянцем полум'я чорні стовпи диму, що повільно здіймалися вгору за морською косою, саме там, де була столиця. Вудлище випало з рук падишаха. Він швидко підвівся, кличучи варту. Гонець, що прискакав на коні, сповістив про напад козаків. Султан наче збожеволів. Він бігав по березі, тупав ногами, наказував негайно схопити і розтерзати тих, хто так несподівано і владно порушив спокій його величності.

Зараз же відрядили погоню. Ціла флотилія вийшла в море. Але козаки були вже далеко. В підзорну трубу ледве можна було розпізнати на обрії рядки невеличких чорних цяток. Козаки гребли щосили на північ. Турецька флотилія наздогнала їх тільки на третій день поблизу Очакова - тодішньої турецької фортеці. Побачивши ворога, козаки вишикували чайки в бойові лави і ринули на галери. Взявши на бордаж кілька суден, зокрема і те, на якому плив головний начальник, вони вмить розгромили їх. Решта галер повернула назад. Захоплені судна козаки спалили тут же, на очах очаківської залози.

1616 року козаки під керівництвом Петра Сагайдачного напали з моря на Кафу, здобули фортецю, винищили велику залозу і визволили багато невільників. Після цього вони штурмували Трапезунд. Проти них було послано флот із 6 галер і кількох допоміжних суден. Козаки, хоч їх було не більше двох тисяч чоловік, і цього разу розсіяли турків і потопили 3 галери. Повертаючись назад, вони знову напали на передмістя Константинополя, а потім через Азовське море щасливо повернулися на Запорожжя.

Характеризуючи воєнне мистецтво і безстрашність запорожців, італієць д'Асколі, який довго жив у Криму, писав: «Козаки такі відважні, що не тільки рівних силою, але й 20

чайок не злякаються 30 галер падишаха, як це видно щороку наділі».

Ненависть турецьких феодалів до запорожців не знала меж. Султан Мурад III (1546-1595 рр.), дорікаючи польським послам у Стамбулі за те, що їхній уряд не може стримати запорожців од нападів на турецькі володіння, кричав: «Чи ви збожеволіли? Хто і коли міг мені протистояти? Мене страшиється Персія, тремтять венеціанці, у мене просять пощади іспанці, німці мусять давати все, що скажу... увесь світ тремтить переді мною».

Особливо грізними для турків і татар були спільні походи запорозьких і донських козаків. 18 травня 1618 року в Стамбулі відбулася навіть спеціальна нарада, де обговорювались заходи проти нападів запорожців і донців. На нараду турецький уряд запросив послів Нідерландів, Венеції та інших європейських країн.

1620 року між Туреччиною і Польщею почалася війна. Війна виникла через молдавські справи. Польща намагалася посилити свій вплив у Молдавії, а Туреччина чинила опір цьому. Польський уряд відправив у Молдавію велике військо на чолі з коронним гетьманом Станіславом Жолкевським. У битві під Цецорою (село поблизу Ясс), а потім біля Дністра турки вщент розгромили поляків. Загинув і сам Жолкевський. Стята його голова, настромлена на спис, була виставлена біля намету турецького паші, а потім її послали султанові в Стамбул.

Підбадьорена перемогою під Цецорою, Туреччина вирішила завдати Польщі остаточної поразки. Турецький уряд розпочав велику підготовку до нової війни. В Стамбулі перед палацом султана поставили бунчук. Це означало, що військо поведе сам султан Осман II.

Вісті про розгром польського війська в Молдавії і смерть Жолкевського викликали у Варшаві велику тривогу. А коли згодом надійшла звістка про підготовку султана до нового походу, зчинилася справжня паніка. Спішно скликаний сейм ухвалив збільшити коронне військо, оголосити посполите рушення і набрати 20 000 охочих козаків, поклавши їм 100 000 золотих на рік. Одночасно на посаду коронного гетьмана

призначено було великого литовського магната, віденського воєводу Карла Ходкевича, а до реєстрових козаків з королівською грамотою відправлено шляхтича Бартоша Обалковського.

В цей час на Україні точилася гостра боротьба. Наприкінці 1619 року вибухнуло народне повстання. Випищики (так називали виписаних із реєстру козаків) і селяни вимагали визнати за ними козацькі права. Повстанці оголосили скинутим із посади тодішнього гетьмана реєстрового війська Петра Конашевича Сагайдачного, підтримуваного польським урядом і українськими панами, і обрали на його місце Яцька Неродича Бородавку, до якого горнувся простий люд.

15 червня обидва козацьких війська - одне на чолі з Сагайдачним, друге з Бородавкою - зійшлися на раду в Суху Діброву (між Ржищевом і Білою Церквою). Це була незвичайна рада. В Сухій Діброві зібралось близько 40 000 козаків. З Києва прибув православний митрополит Іов Борецький з духовенством, а також королівські посланці.

Виступаючи на раді, Бородавка казав: «Перед військом Запорозьким тремтить земля польська, турецька і весь ворожий світ». Озброєне козацтво підтримувало його грізними вигуками. Створилась надзвичайно бурхлива обстановка. Очевидець ксьондз Оборницький з тривою писав: «Треба боятися, як би не дійшло до селянської війни. Дуже вони тут розійшлись, побачивши себе в такій силі... Боронь, боже, тутешніх католиків... їм нікуди буде тікати... Усе живе піднялося в козацтво».

Королівські посланці від імені сейму просили козаків вирушити в похід, а в Варшаву, для переговорів з урядом, відправити своїх представників. Рада погодилася з цим. Козацьке військо на чолі з Бородавкою вирушило в Молдавію, куди вже вступило турецьке військо, очолене Османом II, а козацькі представники - Сагайдачний, володимирський єпископ Курцевич і ще двоє старшин поїхали до Варшави, де вже збирався сейм.

У липні 1621 року султан підійшов до Білгорода (Акермана). Його військо являло собою страшну силу: 75 000 турків, 30 000 арабів, 47 000 балканських християн, 30 00 татар, 10

000 султанської гвардії - яничар. Величезна була і артилерія: турки везли 260 гармат. Щоб настрашити «гяурів» (невірних), султан вів із собою 4 бойових слони. Турецьке військо налічувало 200 000 чоловік, окрім численної обозної челяді. Здавалося, в похід вирушила вся Османська Порта.

Ворог стояв уже на порозі Речі Посполитої, а там ще не зібрали війська. Стривожений усім цим гетьман Ходкевич писав литовському канцлеру Сапезі: «Якщо так ідуть діла спочатку, то що ж буде далі?». Нарешті з великими труднощами військо було зібрано і на чолі з Ходкевичем лише в першій половині серпня відправлено до Дністра. Воно налічувало близько сорока тисяч жовнірів і мало тридцять вісім гармат. Підійшовши до Хотина з протилежного, лівого, берега ріки, Ходкевич розташувався біля села Браги.

В турецькому таборі обмірковували плани кампанії. Одні пропонували переправитись на лівий берег Дністра зараз же, поки не підійшли козаки, і напасти на польське військо з тилу. Інші вважали це дуже небезпечним, бо козаки могли з'явитись кожної хвилини, а в такому разі турки опинилися б між двома вогнями. Тому було ухвалено вирушити до Хотина і розпочати бій з поляками до того, як туди надійдуть козаки.

Але козаки розладнали ці плани. Вони зіткнулися з турками раніше, ніж ті гадали. 40-тисячне козацьке військо з двадцятьма мідними і трьома залізними гарматами переправилось на правий берег Дністра, вступило в Молдавію і в безперервних боях поволі просувалось до Хотина.

В той час, як козаки на чолі з Бородавкою билися в Молдавії, запорожці громили турків на морі. Ще на початку червня 1621 року, коли султан з військом тільки-но вирушив із Стамбула, запорожці захопили кілька кораблів, на яких турки везли в Білгород облогові гармати, порох, ядра і продовольство. Потім запорожці з'явилися перед Стамбулом, зруйнували один з його фортів і вступили в Галату - місто на азіатському березі Босфору. Після цього вони повернули назад. Турки відрядили погоню. Але їм вдалося захопити лише двох козаків. Останніх зараз же було доставлено в похідну квартиру султана (під Адріанополь). З наказу Османа II бранців стратили на палях. Проте звістка, що запорожці нападають на столицю і палять узбережні міста, стурбувала турецьке військо. Наляканий візир просив султана повернутись до Стамбула.

Коли турецьке військо перейшло Дунай, запорожці розділилися на дві частини. Одна напала на Трапезунд, друга - на Білгородську татарську орду. Збентежені татари з родинами й отарами кинулися тікати в Ізмаїл, під охорону турків. Турки відправили проти козацьких чайок галери, що стояли в гирлі Дунаю і стерегли тут міст. Начальник їхній, Галіл-паша, спробував напасти на козаків, але зазнав повної поразки: запорожці потопили галери.

Козаки, як бачимо, мужньо боролися з турками на суші і на морі, а польські воєначальники ніяк не наважувались перейти Дністер. Вони вирішили чекати приходу козаків Бородавки. Бородавка, проте, погоджувався приєднатись до коронного війська тільки після того, як воно перейде на правий берег, у Молдавію. Він, мабуть, побоювався, щоб пани не зрадили козаків - не помирилися з султаном і не напали на його військо з двох боків. Так тривало до середини серпня, аж поки Ходкевич не наказав своїм жовнірам переправитись на правий берег і розташуватися під Хотином.

Польська фортеця Хотин стояла на високому правому березі Дністра, пануючи над околицями, її високі мури з наріжними вежами було видно здалека. Але в цій війні Хотин не мав великого значення. Справа йшла не про Хотин, а про те, чия сторона переможе в полі. Польське військо стало фронтом на південний захід, впираючись обома крилами в берег Дністра і маючи в тилу Хотин. За кілька днів до Хотина прибув з 16-тисячним військом королевич Владислав. З години на годину можна було чекати нападу турків. А козаків ще не було. Це дуже непокоїло панів. «Що воно буде, як козаки спізняться?» - говорили в польському таборі. А тут пройшла чутка, як писав очевидець шляхтич Собеський, що «козаки зовсім не прийдуть; розпач було видно на обличчях жовнірів і начальників; голови схилилися; почувлися дорікання, коли ця смутна новина пройшла по наметах».

Скоро в польський табір прямо з Варшави прибув Сагайдачний. Його радісно зустрів Ходкевич. Коронний гетьман поважав Сагайдачного, бо, як каже Собеський, Сагайдачний був «завжди вірний королю і Речі Посполитій... і суворий у справі придушення козацького свавілля; часто навіть не задумуючись, карав на горло за найменші провини». Ходкевич підніс Сагайдачному дорогі подарунки і зараз же відрядив його до козацького війська з наказом якнайшвидше привести козаків у польський табір. Однак ледве Сагайдачний виїхав, як до Ходкевича прибув від Бородавки полковник

Дорошенко із звісткою, що козаки підходять уже до Могильова (150 кілометрів од Хотина).

Прибувши до козацького війська, Сагайдачний дбав передусім про те, щоб якнайшвидше покінчити з Бородавкою. В поході, коли козаки вже наблизились до коронного війська, Сагайдачний при підтримці своїх прихильників схопив Бородавку, закував у кайдани, звинуватив у різних злочинах і за кілька днів стратив.

1 вересня козацьке військо, на чолі якого тепер уже стояв Сагайдачний, зайняло позиції на лівому крилі польського табору. З ним було кілька сот донських козаків.

На другий день, 2 вересня, під Хотин підійшло турецьке військо і татари. Турки стали табором на горі, за милю від польського табору. Поряд розташувалися татари.

Турецький табір являв собою не зовсім звичайну картину. На великому просторі вздовж Дністра розкинулись білі намети, їх було так багато, що, здавалося, годі й лічити. Тут же стояли хури, а також коні, верблюди, осли. Гомін, крики, іржання, рев - усе зливалося в нестерпний гамір. Посередині табору маячили строкаті, з багатими прикрасами намети воєначальників. Над ними виблискували позолочені кулі, майоріли різнобарвні прапорці й сіріли опудала орлів з широко розпростертими крилами. Останні символізували в турків могутність і знатність. На горбі височіла ставка Османа. Своїми розмірами і розкішшю вона, як писав очевидець, більше нагадувала «ряд палаців, збудованих кількома монархами в спокійні і квітучі часи, ніж військове житло одного султана», її стіни було обтягнуто шовком і золотою парчею. Ставку султана охороняла численна варта з яничарів. Навколо табору, який, до речі, не мав польових укріплень, стояло кілька сотень гармат. Ядра найбільших із них важили понад 60 кілограмів.

Основну масу турецького війська становила піхота. За найкращу її частину вважали яничар, озброєних ятаганами (кривими, вигостреними з одного боку мечами) й рушницями. Найбільшу за кількістю частину турецького війська складала сіпахи. Замість рушниць у них були луки, списи і дротики. Власної кінноти під Хотином у турків майже не

було, якщо не брати до уваги тридцять тисяч білгородських, кримських і ногайських татар.

Гетьман Ходкевич, дуже моторний і рішучий, коли йшлося про придушення селянсько-козацьких повстань, тепер виявляв незвичайну повільність і стриманість. Його девізом було, каже Собеський, «незважаючи на все, додержуватися тактики оборони та обережно чекати воєнного щастя». Великі надії Ходкевич покладав на свої шанці, «із-за яких думав спокійно обстрілювати ворога і відбивати його приступи».

З вересня, не давши своєму війську відпочити, султан повів його на польський табір. Він самовпевнено заявив, що обідатиме не інакше, як у польському стані. Всю силу свого удару турки спрямували на козаків. Вважаючи козаків за найбільш боєздатну частину польського війська, вони вирішили передусім розгромити їх, а потім уже покінчити з поляками. Почалася запекла січа. Козаки мужньо відбили турків. Через великі втрати султан наказав своєму війську відступити. Козаки переслідували ворога.

Зовсім не так повелися поляки. Стрімка атака турків викликала страшенний переполох у польському таборі. Почалася паніка. Королевич Владислав так заслаб, що потім майже цілий місяць не міг встати з ліжка.

5 вересня, на світанку, перешикувавши своє військо, султан знову повів наступ на польський табір, одночасно з кількох боків. Тепер турки змінили свою тактику. Основний удар було скеровано на позиції, зайняті польською шляхтою. Остання з самого початку воєнних дій виявляла страх і намагалася по можливості уникнути бою. «Багато шляхтичів, - писав ображений поведінкою своєї братії Собеський, - які належати до найзначніших родин, ховалися на возах між провіантом; їх силоміць витягали з цих сховищ». Коли шляхта під натиском турків кинулася тікати, або, як делікатно висловився Собеський, відступати, дорогу ворогові заступила челядь. Челядь, до якої шляхта завжди ставилася зневажливо й презирливо, не тільки відбила турків. Об'єднавшись із козаками, вона погналась за ворогом і вдерлась у турецький табір. Козаки і челядь рубали турків, брали в полон, перекидали намети, хапали зброю, коней. «Запорозькі козаки, - писав очевидець, - захопили кілька турецьких гармат, але, не маючи можливості везти їх, бо гармати були сковані ланцюгами, порубали під ними колеса». Героїзм козацтва і челяді трохи підбадьорив польське військо і зменшив страх його

перед ворогом. Собеський з жалем і образою за шляхту писав: «Натовп черні... а не зброя мужнього лицарства захитав грізну турецьку силу».

Ввечері 9 вересня, зовсім несподівано для ворога, козаки з частиною челяді вдерлися в турецький табір. Серед турків почалася дика паніка. Осман із двома обозами втік за три милі від табору. За султаном кинулось тікати все військо. Втративши кілька тисяч чоловік, а також багато гармат і різного майна, турки залишили свій табір.

Але в козаків не вистачило сили, щоб остаточно розгромити турків. Вкрай потрібна була допомога. Коли їхній гонець примчав до коронного гетьмана із звісткою, що козаки вже захопили турецький табір і просять допомоги, Ходкевич верхи на коні стояв біля воріт свого окопу. Вислухавши гінця, він під приводом пізнього часу (наставала ніч) наказав припинити бій. Перемогу було випущено з рук. Не маючи можливості утримувати далі турецький табір, козаки з частиною захоплених гармат і інших трофеїв повернулися на свої позиції.

Події цього дня справили на турків величезне враження. «Після несподіваного вторгнення запорожців у табір Османа, - писав Собеський, - турків охопила панка: люди всіх звань і станів були в тривозі, яку не можна описати; сам Осман, який ще зовсім недавно думав, ніби нема нікого в світі могутнішого за нього, тепер на власні очі побачив усю непевність свого становища». Султан оповістив, що не буде ні їсти, ні пити доти, поки не покінчить із козаками. В безсилій люті він проклинав своїх воєначальників і навіть свою долю. Він кричав: «Ті, що божилися мені битись, як леви, самі безсоромно тікали з переляку». За кожну приставлену до нього козацьку голову Осман II обіцяв у нагороду 50 злотих.

В той час як козаки безстрашно билися з ворогом, шляхта і жовніри знущались над мирним молдавським населенням. Пани споряджали цілі експедиції в молдавські села. «Невинних людей, - як розповідає Собеський, - кидали з високих скель і з Хотинського моста в безодню ріки; і не тільки дорослих; кидали у воду немовлят, відірваних од материнських грудей, і підлітків, вихоплених із батьківських обіймів; віддавали на глум дівчат на очах у батьків...».

У відповідь на це в Молдавії почали з'являтися народні месники. Загони селян нападали на «шляхетних» грабіжників та вбивців і громили їх.

Турки скоро побачили, що поляки всіляко уникають наступальних дій. Наочним доказом цього була поведінка Ходкевича 9 вересня. Тому вони вирішили обложити польський табір і відрізати його від зовнішнього світу. Одночасно султан відправив на Україну татар. Скоро запалали Поділля, Брацлавщина, Волинь. Татарська орда докотилась аж до Галичини. Під Хотином з'явилися бранці, захоплені в українських містах і селах, і «стогін полонених наповняв турецький табір...». Тяжко було козакам бачити і чути це. Кожен з них згадував свою сім'ю: що там сталося з нею? А тим часом Ходкевич і не думав наступати, спокійно сидів в облозі. Козаки щодня приходили до Сагайдачного із скаргами на польських воєначальників.

Після 9 вересня, протягом майже трьох тижнів, воєнні дії були дуже мляві. Тільки козаки турбували ворога своїми несподіваними вилазками. Під час однієї з них вони знову вдерлися в турецький табір. Сам перший візир Гусейн-паша, захоплений зненацька, ледве вирвався. Тікаючи, він кинув зброю, чалму і навіть одяг. Цілу ніч блукав Гусейн-паша в лісі. Нарешті знайшов якусь нору, заліз туди, накрився листям і переховувався тут до самого ранку.

Скоро, однак, до турків прийшла підмога: Каракаш-паша привів 20 000 військо. Султан підбадьорився і вирішив розпочати новий штурм. Настало 28 вересня. Випав перший сніг. Околиці Хотина оповила густа снігова імла. Як тільки розвиднилось, заревли всі турецькі гармати, обстрілюючи польський табір. Немов велика і бурхлива річка прорвала гать - так кинулись на козацькі і польські позиції ворожі полчища. Але взяти польський табір так і не вдалося. Це був останній великий наступ турків. І тепер, як читаємо в польській реляції, «дуже багато ворогів вивели з ладу запорозькі козаки». Вони обійшли турків і несподівано вдарили на них із тилу.

Хоч турків і було відбито з великими для них втратами, але становище в польському таборі чимраз погіршувалось. Бракувало продовольства, ядер, свинцю для куль, пороху. Почалася пошесть. Великого лиха завдавала дизентерія. Військо тануло, мов сніг проти сонця. 27 вересня помер і гетьман Ходкевич. А тим часом про посполите рушення, яке скликав король, не було, як то кажуть, ні слуху ні духу.

В таких умовах польські воєначальники вирішили укласти мир. 29 вересня польний гетьман Станіслав Любомирський, який заступив померлого Ходкевича, відправив у турецький табір своїх представників. Почалися переговори, і 9 жовтня було укладено мирний договір. Цікаво, що в першому його пункті (на якому дуже наполягали турки) Польща зобов'язалася стежити з тим, щоб козаки не нападали на турецькі володіння.

Першими вирушили з-під Хотина козаки. За ними 14 жовтня через Дністер, по мосту, почало переправлятися польське військо. Поляки дуже поспішали. Тепер, коли козаків уже не було, вони боялись залишатися з турками й татарами віч-на-віч. Тому переправа проходила в жахливому безладді. Жовніри кидались на міст, штовхаючи і затримуючи один одного. В воду почали падати люди, коні, хури, гармати. З цього замішання скористалися татари. Вони брали людей у полон, хапали зброю і майно.

Майже одночасно з поляками кинули свій табір і турки. Осман повів своїх недобитків назад. Його плани захопити українські і польські землі розвіялись, як дим. Хто ж здобув для Польщі перемогу під Хотином? Навіть ті з польських сучасників, що лише інколи дивилися правді у вічі, й то мусили визнати заслуги українського козацтва і ганебну поведінку польської шляхти. Собеський писав: «Якщо боягузтво не багатьох може зганьбити цілий народ, то тіні наших предків можуть соромитися своїх нащадків, бо під час цього походу чимало було таких, які кидали свої корогви, тікали вдень і вночі, волючи загинути в бистрих хвилях ріки (Дністра), ніж зі славою відбивати грізну для вітчизни небезпеку».

Отже, честь перемоги в Хотинській війні належить передусім українському козацтву, його винятковій сміливості, мужності й завзяттю.

Перемога козаків під Хотином викликала радість і задоволення у всіх народів, які стояли під загрозою турецької навали.

Великі наслідки мала Хотинська війна і для Османської Порти. Поразка турецького війська підживила надію підкорених турками народів на своє визволення, загострила боротьбу простого люду проти феодалів. Скоро після того, як Осман II повернувся з походу, в Стамбулі почалися заворушення. Яничари звинувачували султана і його прибічників у поразці війська під Хотином. До них приєдналася бідна людність, незадоволена непосильними податками й утисками урядовців. Яничари обложили султанський палац. 19 травня 1622 року повстанці захопили султанську резиденцію, вбили великого візира, начальника двірської варти і багато іншої знаті. Самого Османа з мотузкою на шиї водили вулицями Стамбула, а потім теж стратили.

Звичайно, козаки не зважали на ті обіцянки, що їм дали польські дипломати туркам під Хотином. У братній спілці з донцями вони нападали на турецькі і татарські володіння, палили маєтки феодалів і визволяли бранців.

1622 року об'єднана флотилія запорожців і донців з'явилася перед Трапезундом. Козаки спалили турецький флот у гавані і спустошили місто.

Влітку 1624 року запорожці й донці напали на Стамбул. Як розповідають сучасники, вони, наче вітер, мчали на 150 човнах, напнувши вітрила й налягаючи на весла. Діставши звістку про наближення козаків, султан звелів стамбульським слюсарям лагодити великий ланцюг, який зберігався ще з часів здобуття Константинополя турками (1453 р.), і замкнути ним Босфор. Окрім того, було наказано розмістити на берегах протоки десять тисяч вояків. Одночасно назустріч козакам вийшов флот із п'ятисот різних суден.

Козаки, проте, подолали всі перепони. Вдершись у гавань, вони спалили маяк і інші споруди, після чого щасливо повернулися додому.

1630 року турецький уряд відрядив проти козаків велику експедицію: в море вийшло п'ятнадцять галер із 5 000 яничарів. Недалеко від Константинополя, поблизу православного монастиря Сизебола, турецька ескадра зіткнулася з шістьма чайками, на яких було всього 300 чоловік запорозьких і донських козаків. Козаки кинулися до

монастиря. Ченці відчинили перед ними браму. 8 днів тривали безперервні й безуспішні атаки. Аж ось на 9 день на морі з'явилося 80 козацьких чайок. Забачивши їх, яничари зняли облогу монастиря і повернули на Стамбул.

Султан у найкатегоричнішій формі став вимагати від польського уряду негайно знищити Запорозьку Січ. Але поляки відповіли, що не можуть нічого вдіяти з запорожцями, бо не мають сили, крім того, козакам співчуває й допомагає сама турецька людність. «Козаки раніше, - писали поляки, - і моря не знали, поки ваші ж турки на чолі з Рейзою, одним із ватажків повстанців, не показали їм... і тепер вкупі з ними воюють проти вас».

Український літописець, переказуючи те враження, яке справляли на Туреччину походи запорозьких козаків, згадує, що султан казав із гнівом: «Коли на мене йдуть сусідні панства (держави), я сплю на обидва вуха, а коли козаки - мушу одним вухом слухати».

Источник: Голобуцький. В.О. Гомін, гомін по діброві: історичні розповіді про запорозьких козаків. - Дніпропетровськ: Січ, 2003. - 207 с.

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «У панському ярмі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Поява козацтва»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Запорозька Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Повстання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Козаки на Січі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Северин Наливайко»\)](#)

Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві (глава «На суші і на морі»)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Тарас Трясило»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Кодацька фортеця»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Провісник бурі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «За возз'єднання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На варті»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Бурхливі часи»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Нова Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Гайдамаки»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Епілог»\)](#)

Перевод в електронний вид: Бутенко О.П.

На нашем сайте Вы можете узнать больше о казачестве:

- [Казачество](#)
- [Эпоха казачества](#)

[В случае использования материалов этого сайта активная ссылка на сайт обязательна](#)